

PERE COSTA I CASES, AUTOR DEL RETAULE MAJOR

M. Assumpta Roig i Torrentó

Les primeres notícies sobre l'autoria de Pere Costa i Cases (1693-1761) del retaule major del santuari de Queralt daten dels mateixos anys de construcció del propi retaule. Consta així en el treball de Jacinto Vilardaga, on, en el comentari de la inauguració de l'altar major de l'església parroquial de Sta. Eulàlia, vers el 1750, s'afegeix que aquest altar és un model de l'estil barroc de Pere Costa, idèntic al retaule major de l'església de Queralt (1).

A aquesta informació primerenca s'hi poden afegir d'altres aportacions que constaten el fet que Pere Costa fou l'escultor de l'obra d'una banda, i en les quals es parla del santuari, de la devoció a la Verge i de la troballa de la imatge, entre altres qüestions, de l'altra. Aspectes tots ells que permeten a l'historiador de l'art endinsar-se en un estudi de caràcter cultural; és a dir, utilitzar les informacions sobre Queralt que ens proporciona la historiografia local de Mn. Josep Pla, Bonaventura Ribera, Mn. Joan Santamaria Rovira i Mn. Josep Armengou com a punt de partida per entendre l'obra i el context que l'envolta (2).

Si bé tenim constància de l'atribució de la part escultòrica a Pere Costa, hem de precisar que l'estructura arquitectònica de l'edifici la dugueren a terme els mestres arquitectes Francesc Morató i Josep Julià, amb la col·laboració de Joan Mas, paleta donat al santuari (3), encara que, des de l'any 1921 se sap que, segons explica Armengou, Pere Costa va recomanar al Consell de la Vila de Berga l'arquitecte Josep Arnau Dias o «Arnau-dias» per tal que s'encarregués dels plànols del santuari (4).

Un altre element de notòria importància és el de tenir en compte el client o comitent de l'obra. Sabem que van ser els regidors de la vila de Berga els qui exposaren a les autoritats eclesiàstiques de Solsona el projecte per «bastir una

millor i més capassa església a la Verge Maria de Queralt», obtenint la llicència corresponent el 1725, any en què van començar els treballs, com consta en un carreu de la cantonada del temple. Comenten els autors anteriorment esmentats que per aixecar la nova església hi van contribuir físicament i econòmicament tots els berguedans (5). Vers el 1738 la construcció era molt avançada, i s'iniciaren els treballs de decoració i embelliment del recinte sagrat. L'església va ser beneïda el 1744 pel rector Mn. Josep Morera, de St. Pere de Madrona (6).

El retaule contractat per la mateixa comunitat a l'escultor Pere Costa, resident a Barcelona, es devia començar més o menys als voltants del 1741, segons consta en el *Llibre de Consells de la Comunitat*. Les obres d'escultura van durar molt, ja que el daurat no es va poder fer per manca de mitjans econòmics fins al 1787 (7). Tant aquest retaule, dedicat a Maria, com d'altres que va realitzar per a la vila de Berga aquest escultor —el retaule major de Sta. Eulàlia per a la parroquial, i el retaule major per al convent de St. Francesc— són obres avui desaparegudes. Això comporta l'obligatorietat de treballar amb el material gràfic disponible anterior al 1936, cosa que sovint dificulta la clara aprehensió de detalls i aspectes complementaris del retaule i l'obtenció d'una visió globalitzadora (8). No hem de desestimar però l'estudi d'aquesta obra esculpida i el significat que comporta en el conjunt de Queralt (9). Abans d'iniciar un estudi més detallat del retaule crec que és adient presentar la figura i personalitat de Pere Costa i Cases.

Pere Costa i Cases, escultor i arquitecte

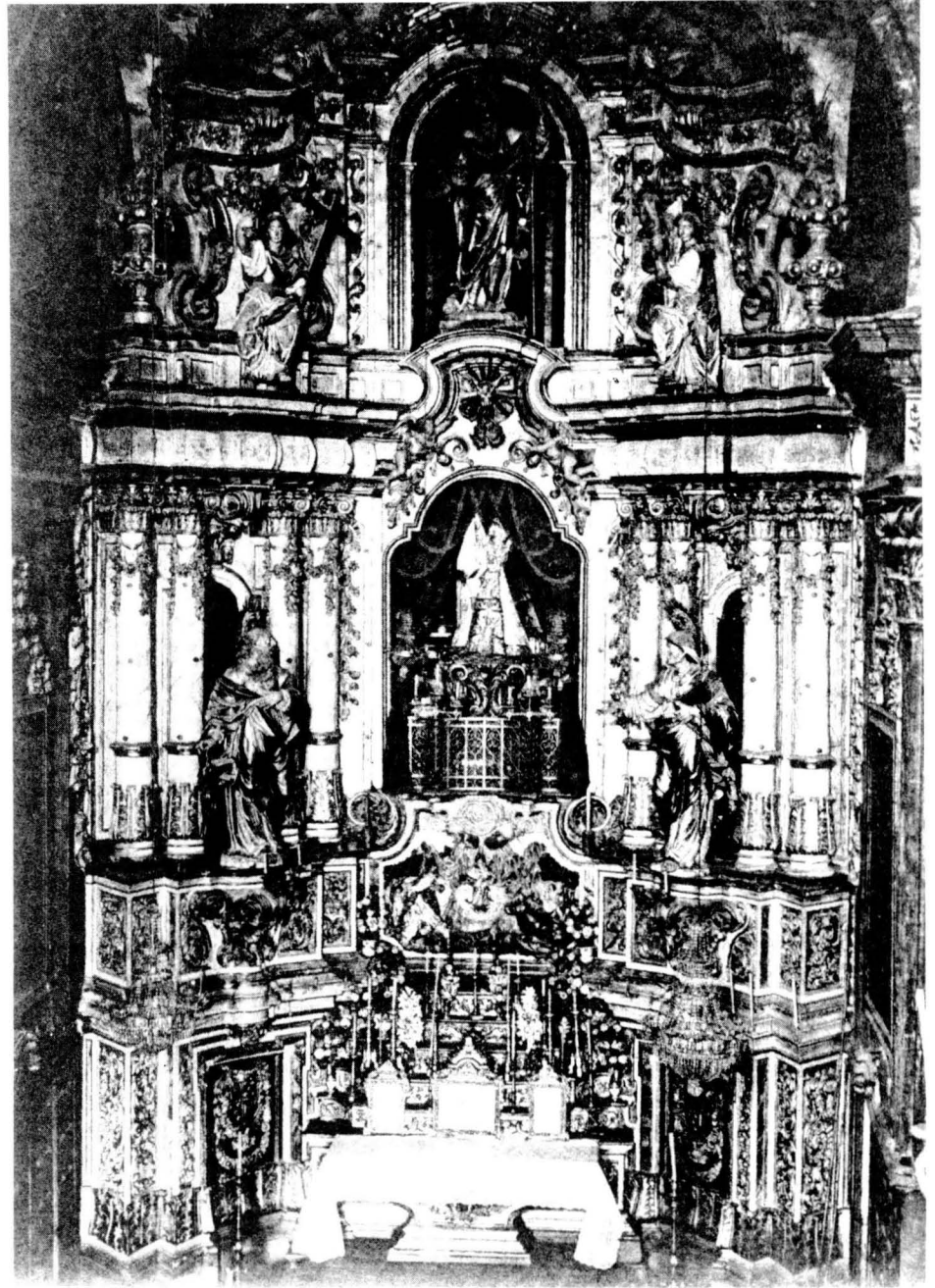
Les primeres dades sobre la vida i part de l'obra d'aquest escultor i arquitecte ens les proporciona Jaume Marqués Ca-

sanovas, que situa l'origen, els antecedents familiars i la seva formació artística. Va néixer a Vic el 1693 i morí a Berga el 1761. La seva formació artística degué començar amb el seu pare, Pau Costa (10). És notori remarcar que Ceán Bermúdez afirma que va completar la seva formació amb artistes de la cort de l'arxiduc, com Ferrand Galli Bibbiena i Conrad Rudolf, afirmació que recullen i argumenten els estudis posteriors sobre la producció artística d'aquest escultor (11). Sabem també per Martinell, com han ratificat altres autors, que va ser el primer escultor català nomenat acadèmic de mèrit de la Real Acadèmia de San Fernando de Madrid, el 1854. Els següents van ser Carles Sales, el 1760, i Lluís Bonifàs i Massó, el 1763 (12). Alhora, és autor d'un *Nobiliari Català*, avui conservat a la Biblioteca de Catalunya (13).

En un estudi de Bonaventura Bassegoda sobre el nostre artista es presenta un estat de la qüestió respecte de les diferents informacions de caràcter arquitectònic que l'afecten, palesant l'obra arquitectònica que es coneix i la pèrdua, ni que sigui de document gràfic, de la nombrosa producció escultòrica (14). De l'obra arquitectònica coneixem quatre projectes d'envergadura, que són: l'acabament de la façana de la seu de Girona, el 1730; el de la façana del convent de St. Agustí de Barcelona, el 1735; el projecte del túmul funerari de Felip V a Cervera, el 1746; i el projecte de reforma del presbiteri de la seu de Girona, obra estudiada per Bassegoda i Hugas (vegeu nota 14). Hom considera que en aquests projectes Pere Costa demostra una sòlida preparació com a arquitecte, de formació autòctona, sabent tanmateix deslligar-se de l'estètica retaulística que imperava aleshores; seguint la terminologia de caràcter formal emprada per Martinell, estaria en la línia del Barroc acadèmic (vegeu la nota 8).

En el camp de l'escultura, a diferència de la formació autòctona com a arquitecte, presenta unes característiques de tipologia acadèmica. Com ja hem indicat anteriorment, va rebre el títol d'acadèmic a l'avançada edat de 61 anys. Aquesta menció honorífica comportava acceptar els canons establerts per la Acadèmia de San Fernando. Aquests, com indica Martinell, van penetrar paulatinament en l'ambient artístic del moment i s'anaren reflectint en la producció d'alguns dels mestres escultors (15). Així, en l'obra de Pere Costa s'hi palesa un canvi progressiu, des de les primeres realitzacions, de força i expressió barroques, a una continença en el moviment, en especial en els plecs de les vestidures. Aquesta combinació entre el naturalisme i l'idealisme del darrer Barroc s'observa a les obres de ple volum de la Caritat i sant Miquel que va realitzar per a la façana de l'antic hospital de la Sta. Creu de Barcelona i l'església de St. Miquel de la mateixa ciutat, respectivament, i en l'estàtua de Felip V per a la Universitat de Cervera, datades aproximadament a mitjan segle, al voltant de 1754; encàrrecs que va obtenir després del seu nomenament com a acadèmic de mèrit (16).

Podem citar altres obres de les quals tenim constància que són de Pere Costa per així intentar referenciar el seu catàleg escultòric: el relleu en fusta del somni de sant Josep, avui al museu de Reus; el retaule major de l'església Reial per al monestir de St. Bartomeu de les religioses agustines de Perelada (1726); el retaule de Nostra Sra. dels Dolors d'Olot (1723); l'altar de la Verge de Tura, a Olot (1743); i el retaule per al monestir de St. Ramon del Portell (1741) (17). Hem citat el retaule del Portell en últim lloc, sense respectar l'ordre cronològic, com seria natural, perquè aquesta obra correspon a la mateixa cronologia que la de Queralt. Recordem que hem indicat que el retaule major del santuari degué començar-se –segons el *Llibre del Consell de la Comunitat*– vers el 1741. Crec que aquestes dues obres guarden més relació que no pas la vinculació que Ribera estableix entre l'obra de Queralt i la del santuari del Miracle –cambril realitzat per Carles Morató entre 1747 i 1758–. En primer lloc perquè tant l'obra de Queralt com la del Portell són del mateix autor, i l'estructura d'ambdós retaules respon a la mateixa tipologia; d'altra banda, si bé hem indicat la vo-

Retaule Major del Santuari de Queralt, de Pere Costa, destruït el 1936.

ARXIU

luntat de Pere Costa d'apropar-se lentament a l'Acadèmia, alhora hem de recordar que Carles Morató, de Vic, és un destacat escultor no-acadèmic, com indica Martinell, és a dir, de formació autòctona, amb gran qualitat professional però sense interès per formar part de l'Acadèmia. Vessant diferenciadora entre els dos artífexs de notòria importància (18).

Anàlisi de l'obra de Queralt

Entrant ja plenament en l'estudi del retaule en concret, hem de precisar primerament quins canvis va patir aquesta obra des de principis de segle, per tenir

clar què en restava de l'elaboració de Costa abans del 36. I, en un segon nivell, hem d'exposar el significat temàtic que reflecteix el retaule, malgrat les modificacions sofertes. Els treballs de Santamaria Rovira (1928, 1930) i Armengou (1971), ja citats, descriuen l'estructura compositiva i temàtica del retaule, tot precisant les reposicions de les diferents parts d'aquest conjunt. El retaule està organitzat estructuralment per sòcol, predel·la, dos grans cossos i àtic, en el sentit horitzontal; i tres carrers en el sentit vertical, tot donant un clar èmfasi al carrer central, que marca tanmateix l'eix longitudinal compositiu de l'obra i conté l'advocació principal d'aquesta.

La descripció temàtica seria la següent: en el sòcol, o part baixa del retaule, s'hi mental (21). L'àtic està coronat per una fornícula central que conté la figura de sant Josep –espòs de Maria–, i a cada banda s'hi observen al·legories de les virtuts, a l'esquerra la figuració de la Fe, i a la dreta, la de l'Esperança; rematant l'obra, damunt les cornises laterals, dos putti que s'hi arrepenen assenyalen sant Josep. Els autors citats consideren que les imatges que flanquejaven sant Josep eren àngels amb símbols de la Passió (22). Les al·legories de les virtuts Fe i Esperança, representades a través de figures femenines amb atributs com la columna, en el cas de la imatge de la dreta, i una gran creu i calze en la de l'esquerra, corresponen a tipologies establertes per Cesare Ripa en el s. XVI (23). Per citar un exemple d'entre molts, farem esment del retaule de l'anunciació de la seu de Girona, realitzat per Pau Costa (1710-1725), on es presenten aquestes mateixes figures, en la mateixa disposició i amb elements simbòlics en el conjunt de l'obra. D'altra banda, si troben, a banda i banda de la mesa de l'altar, portes amb relleus esculpits que representen l'escut de Berga, aspecte que remarca la comitència, que com ja hem indicat es deu a la comunitat de la vila. És freqüent, en tot el període anomenat Barroc, la ubicació de l'escut del comitent en les portes del retaule. En l'espai immediat superior, ocupat per la predella o bancal, s'observa sempre a través del document gràfic –al centre un alt relleu amb el tema de la troballa de la Verge, la descripció del qual ens l'ofereix el pare Narciso Camós, i que recull Josep Pla. La Verge, al centre, asseguda al tron com a sobirana, té la mà dreta en actitud de beneir, i el Nef, a la seva falda, està subjectat pel braç esquerre. A la banda esquerra s'hi observa un personatge agenollat de gran tamany, i a la dreta –sempre segons el punt de vista de l'espectador– un bou i un pastor (19). Aquest relleu va ser reconstruït el segle passat, per tant, ja tenim el primer element que no és de Costa (20). El primer cos, el principal, de més grandària que el segon, presenta, a banda i banda de la fornícula de la mare de Déu, una columnata de quatre columnes cadascuna i, enmig d'aquestes, que estan separades de dues en dues, s'hi troben les figures exemptes de sant Joaquim i santa Anna, pares de Maria, imatges que també van ser canviades el s. XIX. Sabem que les

va costejar el berguedà Joaquim Farguella i Caum, i que eren de tipus monu- anem més enrere, a l'església del Gesú de Roma, projectada per Vignola (1586), coronen el frontispici en les parts laterals de la façana aquestes dues al·legories. A la façana de la catedral de Girona s'hi troben les estàtues de les virtuts Fe i Caritat, esculpides per Pere Costa (24). En resum, el que quedaria del treball de Pere Costa abans del 36 serien, a més de l'estructura compositiva del retaule, les tres figures del cos superior.

Tot i això, resulta interessant plantejar la relació temàtica de les figures. Hem identificat les imatges de sant Joaquim, santa Anna, sant Josep i les virtuts, totes elles situades en el lloc que els correspon en un conjunt escultòric dedicat a Maria. És a dir, estan ubicades en funció del tema central, o millor dit, de la fornícula del cos principal, on hi ha Maria. També la inclinació dels cossos i mirades estan dirigides a Maria, especialment els de les grans figures de Joaquim i Anna. Aquesta distribució en l'espai compositiu del retaule dels personatges que s'hi representen és freqüent en els retaules dedicats a la Verge en l'àmbit del Barroc català. Per citar alguns exemples: en el retaule de la Immaculada d'Igualada, obra de Josep Sunyer i Jacint Morató (1718-48), de caràcter acadèmic i reconstruït durant els anys 1944-47, flanquegen la Immaculada, en la part central, les figures de Joaquim i Anna; en el retaule del Roser d'Olot, conservat en la parroquial de St. Esteve d'Olot, obra de Pau Costa (1708), es palesen les imatges a ple volum de Joaquim i Anna; així com en el retaule de la Immaculada de Tarragona, on, a més de trobar els pares de Maria trobem les virtuts de la Fe, Esperança i Caritat, obra de Francesc Grau, Domènec Rovira «el Jove» i traça de Fra Josep de la Concepció, «el tracista» de 1678, ubicades en la capella de la Immaculada de la seu tarragonina. En els exemples de la Josep, però és que en aquest cas prevalen altres aspectes ideològics, mentre que en la referència al Roser Josep apareix en escenes referents a la vida de Maria. Cal recordar però que Josep torna a ser protagonista en els temes que reflecteixen els diversos episodis de la vida de Maria i Jesús a partir del XVI (25).

Per acabar, cal remarcar l'interès de la comunitat de Berga durant el s. XIX per

continuar el culte devocional a Maria, amb la reposició de les imatges que estaven malmeses, aspecte que referma la legitimació social d'una comunitat al voltant d'uns comitents i del beneficiat del temple o santuari. Comitent sovint a títol individual, com en l'exemple de Joaquim Farguella i Caum, que va costejar les noves imatges de Joaquim i Anna.

Polític i promotor industrial (26), diputat provincial pel districte de Berga des de l'any 1856 fins a la seva mort, fou un dels promotors de la reconstrucció arquitectònica del santuari de Queralt. En contribuir a la recuperació del retaule, el comitent referma la seva posició social davant la comunitat i augmenta el seu prestigi, tant en la vessant laica com en l'organització de la vida parroquial.

El beneficiat de la nova església, el 1741, era el rector de St. Pere de Madrona, Josep Morera, que va beneir la nova església acompanyat –en l'acte cerimonial del trasllat de la imatge de la Mare de Déu– de la comunitat de preveres i dels xixells (sacerdots que esperaven torn per entrar en la comunitat), dels pares franciscans, dels mercedaris i de l'ajuntament. El notari de Berga aixecà l'acta corresponent. Aquestes dades palesen la intervenció de tots els estaments socials –tant laics com religiosos, i d'aquests tant els d'àmbit regular com secular– en la participació del culte i la devoció a la patrona de Queralt. Aquest sentiment de participació s'ha mantingut fins avui.

NOTES

- VILARDAGA, Jacinto. *Efemérides Bergadanas*, Manresa, 1919, p. 163.
- PLA, Josep. *Història de Queralt*, Barcelona, 1893. RIBERA, Mn. Bonaventura. *Memoria histórico-descriptiva del Santuari de Ntra. Sra. de Queralt*, Barcelona, 1904. SANTAMARIA ROVIRA. *La Mare de Déu de Queralt*, Barcelona, 1928. SANTAMARIA ROVIRA, Joan. *La Mare de Déu de Queralt. Resum Històric. Novena*, Berga, 1930. ARMENGOU, Mn. Josep. *El Santuari de la Mare de Déu de Queralt*, Granollers, 1971.
- PLA, J., 1893, p. 35. RIBERA, Mn. B., 1904, p. 52, ratifica les autories. ERRA i ZUBIRI, M. Alba i MIRANBELL i ABANCO, M. Alba. «Obres de la família Morató al Berguedà», L'EROL, núm. 39, 1991, p. 19-22. A la p. 21 comenten que Francesc Morató i Brugades i Josep Julià van intervenir en la construcció ar-

- quitectònica del santuari de la Mare de Déu de Queralt entre el 1738 i 1741.
4. MARTINELL, C. *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya*, Barcelona, 1959-63, vol. III, p. 126. ARMENGOU, J., 1971, p. 54.
  5. RIBERA, Mn. B., 1904, p. 52, ARMENGOU, J., 1971, p. 52. Utilitza el text de Mn. Ribera i ratifica les aportacions de Josep Pla.
  6. PLA, J., 1893, p. 35, dóna com a data de la benedicció el 1744; RIBERA, B., 1904, *ibidem*, la situa el 1741; mentre que ARMENGOU, J., 1971, p. 54 no concreta la data, però indica que la beneí el rector Josep Morera.
  7. ARMENGOU, J., 1971, p. 56. *Del Llibre de Consells de la Comunitat* l'autor abstracteu, del juliol de 1741, el següent: «veient impracticable lo dar compliment a l'obra del retaule de la Verge Santíssima, si deu efectuar-se de les ofertes de sos devots, no per falta de la més fervorosa devoció, si sols per defecte de medis a causa de la calamitosa estació del temps».
  8. MARTINELL, C., 1963, vol. III, *El Barroc Acadèmic (1731-1810)*, p. 126, comenta, en primer lloc, que el 1757 Pere Costa va acabar el retaule major de Berga, estipulat en 1700 lliures, i segonament que sembla possible que intervingués en el retaule major dels franciscans de l'esmentada vila. Es pot observar que Martinell no especifica quin és el retaule major de Berga ni d'on treu la informació del preu del mateix. Tampoc queda clara la notícia sobre la intervenció en el convent de St. Francesc. En canvi el treball de Viladés i Serra recull l'aportació de Cayetano Barraquer on s'indiquen els retaules de St. Francesc. VILADÉS, Ramon, i SERRA, Rosa. «Inventari del patrimoni artístic i documental, religió i civil, desaparegut durant la guerra civil», L'EROL, núm. 28, 1989, p. 41-58. Il·lustracions de la p. 43 del retaule major de Sta. Eulàlia, i p. 45 del major del convent de St. Francesc de Berga.
  9. VILADÉS, R., SERRA, R., 1989, a la p. 50 es troba l'inventari de l'obra desapareguda del santuari de Queralt; i a la p. 53 hi ha la reproducció gràfica d'aquest retaule.
  10. MARQUÉS CASANOVAS, Jaume. «Pedro Costa Casas. Antecedentes familiares y actividades profesionales», A.I.E.G., 1957, p. 349-358.
  11. BERMÚDEZ, Ceán. *Diccionario histórico de los más ilustres profesores de Bellas Artes de España*. Real Academia de San Fernando, Madrid 1800, Vol. I, p. 365-366. MASIA ROS, Angels. «Contribución al estudio del Barroco: Pablo y Pedro Costa en la catedral de Gerona», *Archivo Español de Arte*, 1940/41, vol. XIV, p. 542-547, fig. 4, 5 i 6. MARQUÉS CASANOVAS, Jaume. «La fachada de la catedral de Gerona», A.I.E.G., 1955, p. 285-315. MARTINELL, C. 1963, vol. III, p. 82, 91, 92 i lám. 76. TRIADÓ, Joan Ramon. *L'època del barroc*, s. XVII-XVIII, Barcelona, 1984, p. 180.
  12. MARTINELL, C., 1963, vol. III, p. 126. TRIADÓ, J. R., 1984, p. 136.
  13. MARTINELL, C., *ibidem*, indica que aquest text de caràcter heràldic, en tres volums, indaga l'origen i els mèrits de les cases més destacades del Principat, i que el va llegir als pares de St. Felip Neri de Barcelona. LAPLANA, Josep de C. *L'Oratori de Sant Felip Neri de Barcelona i el seu patrimoni artístic i monumental*, Montserrat, 1978, p. 125-129.
  14. BASSEGODA i HUGAS, Bonaventura. «Pere Costa i Cases», *Thesaurus*, Barcelona 1986, p. 275-277.
  15. MARTINELL, C., 1963, vol. III, p. 115.
  16. TRIADÓ, J. R., 1984, p. 181-182.
  17. MARTINELL, C., 1963, vol. III p. 126. L'autor es basa en les referències donades per Ceán tot indicant que aquest autor no en dóna la cronologia. RÀFOLS, J.R.R., *Diccionario de artistas de Cataluña, Valencia y Baleares*. Barcelona-Bilbao 1980, vol. II, p. 317, *Pere Costa*. Aquest autor presenta algunes incorreccions en l'autoria d'algunes obres. SOLA-MORALES, José Ma. «Obras de los escultores Pablo y Pedro Costa en Olot», *Pyrene*, núm. 3, 1962, p. 91-98; núm. 4, 1962, p. 114-119; núm. 5, 1962, p. 159-167. MADURELL i MARIMON, José Ma. «La capilla de San Ramón Nonat del Castillo de Cardona y el retablo mayor del santuario del Portell», *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XXXVIII, 1965, p. 281-307. A les p. 305-306 del document núm. 16 llegim: «Item que las figuras tan grans com petites de dit retaule y presbiteri, hagen de ser desbastades totes per mans de Pere Costa, escultor de la present ciutat y no per altre, menos que sie per impediment o malaltia». SANCHO, Francisco. *San Ramón y su santuario*, San Ramón, 1972, sense numerar. El retaule d'en Pere Costa, tallat el 1741, fou destruït el 1936 es reparà amb la instal·lació d'un nou retaule, basat en l'anterior, el 1947.
  18. RIBERA, B, 1904, p. 59. El retaule es presenta «sever, majestuós y imponent. Per la idèntica semblansa que ofereix ab lo de la iglesia del miracle del Riner, puig que'ls dos revelan, casi'ns atreviriam a dir, l'ideal de un mateix artista...» MARTINELL, C., 1963, vol. III, p. 142 i 144-146, *Carles Morató i Brugaroles*. BAUT, Cebrià. *Santa Maria del Miracle*, Montserrat, 1972. A les p. 17-19, dedica's al retaule, l'autor inclou l'obra del Miracle en un «model d'art barroc català de l'època de transició (1730-1770), quan el gust del barroc comença a decaure».
  19. CAMOS, Narciso. *Jardín de maria plantado en el principado de Cataluña*, Gerona, imprenta de Jaime Bró, 1772. J. PLA, 1893, p. 33.
  20. PLA, J., 1983, p. 34. SANTAMARIA ROVIRA, J., 1928, p. 30 i 1930, p. 30-31. ARMENGOU, J., 1971, p. 56-57.
  21. *Ibidem*.
  22. RIBERA, B., 1904, p. 60. SANTAMARIA ROVIRA, J., *ibidem*. ARMENGOU, J., *ibidem*.
  23. RIPA, Cesare. *Iconología*, Madrid, 1987. Vol. I p. 353, *Esperanza*; i p. 401-402, *Fe*.
  24. WOLFFLIN, Heinrich. *Renacimiento y Barroco*, Barcelona, 1986, p. 100 i 110. J. MARQUÉS CASANOVAS. «Maestros escultores de la fachada de la catedral de Gerona», *Revista de Gerona*, núm. 8, 1959, p. 81-84.
  25. ROIG TORRENTÓ, M. Assumpta. «Els retaules barrocs del Berguedà», L'EROL, núm. 32, 1990, p. 23-26. A la p. 24 i a les notes 7 i 8 es parla de la devoció a sant Josep.
  26. NOGUERA, Josep i SISTACH, Manuel. *La mineria al Berguedà*, 1a ed., Berga, Àmbit de Recerques del Berguedà, 1991, 159 p. (Els Llibres de l'Àmbit).

Ma. Assumpta Roig i Torrentó

Estudi General de Girona